

| KARL-ERIK FRANDBEN: *Liv, sex og død. Befolkningen i Sæby og på Læsø i 1700-tallet med særligt henblik på epidemier og usædelighed*, Kystmuseets Forlag 2019, 320 s., 250 kr.

Der er ikke mange historikere, der kan og vil det, som Karl-Erik Frandsen (KEF) endnu en gang har præsteret: en systematisk gennemlæsning, registrering og analyse af et ekstremt stort kildemateriale. Målet er denne gang en analyse af usædelighed og epidemier, rammen er den lille købstad Sæby samt Læsø, og tidsmæssigt fokuserer bogen på 1700-tallet om end med inddragelse af forholdene i sidste del af 1600-tallet, i det omfang der er kilder, samt begyndelsen af 1800-tallet i det omfang, det har været fagligt relevant.

KEF er dr.phil. i historie og emeritus ved SAXO-instituttet, KU, og det er fra start til slut tydeligt i bogen, at den er udarbejdet af lyst og stor interesse for mange sider af historiefaget – på godt og ondt. På „godt“ fordi hans entusiasme for faget og nysgerrighed for personernes skæbner driver både ham og læserne flot igennem hele bogen. På „ondt“, fordi det i høj grad er KEF's umiddelbare interesse for emnerne, der er forklaringen på indholdet i bogen, snarere end en stringent linje rettet mod læseren. Usædelighed er bogens hovedemne og fylder ca. 80 % af bogen, mens epidemierne fylder ca. 10 %, uden det står klart, hvorfor disse skulle have indflydelse på usædelighed. Selvfølgelig har epidemier indflydelse på demografien, der igen har indflydelse på, hvor mange der kan begå usædelighed, men demografien har netop de sidste ca. 10 %, så hvorfor skal epidemierne have så meget plads og endda indgå i titlen på lige fod med usædeligheden? Forklaringen er dog allerede skrevet i forordet, hvor KEF redegør for sit tidligere arbejde med de historiske epidemier, men i denne sammenhæng burde det måske have været udskilt som selvstændige artikler. Studierne af usædeligheden stopper ca. 1812, men, som KEF skriver s. 173, fortsættes analysen af demografien op til 1831 „mest styret af interessen for at se, om koppevaccinationen virkede“. Flere steder beskrives også indædte konflikter i de højere samfundslag i Sæby og på Læsø. Det er spændende, men spørgsmålet er, hvad vi som læsere skal bruge det til i denne sammenhæng – særligt da beskrivelsen, som på s. 241 afsluttes med „det er ikke lykkedes for mig at komme ind til sagens kerne, så nu må vi vist hellere vende tilbage til usædeligheden“.

Bogens helt store styrke er, at der systematisk, i det omfang det er kildemæssigt muligt, er gennemgået et kæmpemateriale fra kirkebøger, justitsprotokoller og meget andet om usædelighed, og at KEF formår at overskue og analysere dette både kvantitativt og kvalitativt. Hans statistik giver overblik samt blik på såvel det generelle mønster og det atypiske, mens hans mange nedslag og personhistorier giver et

levende indblik i skæbnerne, kompleksiteterne og de kildemæssige udfordringer. Det er svært ikke at blive grebet af sympati og medfølelse, både når det går de uægte børn og de ugifte mødre godt og skidt. Det gælder f.eks. historien om Gertrud Christoffersdatter (s. 243-249). Hun angiver den netop afdøde Lars Andersen som far til sit uægte barn ved voldtægt, men da Lars Andersens voksne datter og andre går hende på klingen, indrømmer Gertrud, at det i virkeligheden er hendes brorsøn, Christopher på 17 år, der er faren. I retten kan flere vidner fortælle, at både Gertrud og Christopher har indrømmet at have været sammen, om end de senere benægter det. Til sidst bliver en ellers ukendt person ved navn Hans udlagt som barnefader. Præsten, der havde været en af de centrale vidner, erklærede, at Gertrud „har haft nogen defekt på menneskelig fornuft og forstand“, og KEF konkluderer selv, at hun og måske også Christopher sandsynligvis har været mentalt retarderet.

Et område, hvor bogen bliver ubehagelig læsning, er, når man som læser får på fornemmelsen, at der er blevet begået voldtægt. I Sæby er omfanget af uægte børn undersøgt fra 1687, og KEF finder det påfaldende, at den første sag om voldtægt først kommer i 1799. Han skriver på s. 145, at „det må have været indlysende let for de fleste piger at hævde, at de var blevet voldtægt“. Men var det virkeligt sandt? I et mands- og voldsdomineret samfund har det været svært at stå frem og endnu sværere at stå med bevisbyrden. Mændene kunne med Danske Lov endda anmelde kvinderne på tinget for falsk anmeldelse af usædelighed, og derefter kunne mændene med edsafleggelse sværge sig fri for anklage. Herefter var de automatisk frikendt. Et andet problem var, at voldtægtsofre ifølge Danske Lov 6-13-19 skulle melde voldtægten umiddelbart efter forbrydelsen, og der stod i loven, at „det [er] troligt, at hun ej var voldtagen“, hvis det først anmeldes, når hun er tydeligt gravid. Det var tilfældet og problemet for Maren Nielsdatter i 1724 på Læsø (s. 220-221), der havde anklaget Sven Nielsen for voldtægt. Sven svor efterfølgende ed på, at han ikke havde været sammen med Maren og gik helt fri. Maren blev derimod sat i arresten på vand og brød. Jeg kan godt forstå, at nogle ramte kvinder på forhånd opgav at anmelde voldtægt. Der er i materialet mange eksempler på frivillig sex, men konklusionen på s. 308, at „der kun er ganske få eksempler på voldtægt“, burde i stedet være at „der kun var få anmeldelser af voldtægt og ingen voldtægtsdømte“.

Bogen er fyldt med observationer og konklusioner, der kan være givtige for læsere med interesse for usædelighedshistorie eller med interesse for den lokale kulturhistorie i Sæby og på Læsø. Personligt kunne jeg godt have ønsket en større kontekstbeskrivelse – ikke mindst om usædelighedens historie i Danmark generelt – samt at KEF

ville konkludere mere på det overordnede plan. Eksempelvis sammenfatter KEF på s. 150, at Sæbys andel af uægte børn ligesom flere andre købstæder var ca. 10 % omkring 1755, ca. 5 % omkring 1775 og ca. 15 % omkring 1807, men han skriver, at han helt vil undlade at forklare denne udvikling. KEF's fokus er andre steder, f.eks. på forskelle og ligheder mellem Sæby og Læsø og på, at både de retslige instanser og det lokale miljø udviste en stadig mere sympatisk og human tilgang til mødrene i løbet af 1700-tallet. F.eks. kom der ikke en eneste kvinde i arresten efter 1782 for usædelighed i Sæby, og lokale folk hjalp i stedet stigende grad med at betale de efterhånden symbolske bøder for usædelighed. Bogen kommer vidt omkring og må klart anbefales.

Peder Dam

| JØRGEN MÜHRMANN-LUND: *Borgerligt regimente. Politiforvaltningen i købstæderne og på landet under den danske enevælde*, Museum Tusulanums Forlag, København 2019, 464 s., 375 kr.

I april 2012 forsvarede Jørgen Mührmann-Lund sin ph.d.-afhandling ved Institut for Kultur og Globale Studier, Aalborg Universitet, og det er dette værk, der nu foreligger på tryk i en revideret udgave.

I en af vore ældste leksikalske opslagsværker, Christen Ostensen Weylles *Glossarium Jurido-Danicum* (1641), defineres politi som en „gemeen Borgerligt Regimente i Kiøbstæderne“, og her har Jørgen Mührmann-Lund ikke alene hentet titlen til sin bog, men også en del af inspirationen til den problemstilling, som han i sin tid satte sig for at udforske i sit ph.d.-projekt. Læser man videre i Ostensen Weylles korte politirubrik, fremgår det, at byernes borgmestre og borgerråd „skulle holde god Skick oc Politj i Kiøbstæderne“, hvilket skulle ske ved at ansætte dygtige lokale embedsmænd og ved at fastsætte regler for livet i byen, herunder ikke mindst de vigtige markedsfunktioner. Denne definition lå på mange måder fint i forlængelse af det oprindelige politibegreb gående tilbage til oldtidens Grækenland, hvor „politeia“ betegnede den gode regering og den gode orden i en græsk bystat (polis). Derimod afskiller den sig noget mere fra nutidens opfattelse, der først og fremmest ser politiet som statsmagts og centralregeringens redskab i kampen for at opretholde ro og orden og garantere borgernes og statens sikkerhed.

Og hermed er vi lige med ét inde i den problematik, som Jørgen Mührmann-Lund undersøger, for hvordan gik det nu med „politien“ under enevælden? Bevarede købstædernes borgmestre og borgere kontrollen over byernes administration, eller blev de rendt over ende